

بررسی چالش‌ها و فرصت‌ها فراروی توسعه توریسم در روستاهای ساحلی.

نمونه موردی: روستاهای شهرستان بابلسر

علی اکبر نجفی‌کانی

دانشیار گروه جغرافیای دانشگاه گلستان

تاریخ دریافت: ۹۴/۸/۶؛ تاریخ پذیرش: ۹۵/۴/۲۲

چکیده

توریسم در صورت برنامه‌ریزی مناسب و اصولی نقش عمده‌ای در توانمندسازی نواحی محلی به‌ویژه در روستاهای ساحلی ایفا می‌کند. بر این اساس هدف کلی پژوهش حاضر بررسی نقاط قوت و ضعف و همچنین شناخت نقاط فرصت و تهدیدها فراروی توسعه توریسم و ارائه راهکارهایی در راستای توسعه روستاهای ساحلی شمال ایران است. این تحقیق به صورت کاربردی بوده و روش آن به صورت توصیفی-تحلیلی و میدانی است و جامعه آماری روستاهای ساحلی شهرستان بابلسر می‌باشد. پس از شناسایی و طراحی شاخص‌ها، پرسش‌نامه‌ای تنظیم شد که با استفاده از فرمول کوکران، ۲۰۰ نفر از روستاییان، گردشگران و مسئولان بخش گردشگری به‌عنوان جامعه نمونه انتخاب و مورد پرسشگری قرار گرفتند و در نهایت با استفاده از آماره‌های توصیفی و آزمون تحلیل عاملی در محیط نرم‌افزاری SPSS، داده‌ها مورد سنجش و تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. نتایج حاصل از آزمون تحلیل عاملی حاکی از آن است که مؤلفه‌های مختلف بررسی شده به عنوان نقطه ضعف و تهدید به چهار دسته (عامل) طبقه‌بندی شده‌اند و در مجموع در محدوده تحقیق حاضر بوده‌اند. مهم‌ترین چالش‌های روستاهای ساحلی به ترتیب چالش‌های زیرساختی، زیست‌محیطی و بهداشتی، اجتماعی-فرهنگی و اقتصادی می‌باشند؛ همچنین بررسی مؤلفه‌های مختلف بیانگر آن است که نقاط قوت و فرصت به چهار عامل دسته‌بندی شده‌اند و مجموعاً ۷۰/۳۶ درصد از واریانس کل را تبیین می‌کنند و ۲۹/۶۴ درصد باقیمانده مربوط به عامل‌هایی هستند که خارج از محدوده تحقیق حاضر بوده‌اند؛ همچنین مؤلفه زیست‌محیطی به عنوان مهم‌ترین فرصت در بین شاخص‌های مورد بررسی شناخته شد.

واژه‌های کلیدی: چالش‌ها، فرصت‌ها، توریسم، روستاهای ساحلی، بابلسر

مقدمه و بیان مسئله

مالی توأم با اشتغال به‌طور مستقیم و غیرمستقیم سبب شده در کشورهای مختلف جهان با توجه به توانمندی‌های طبیعی، میراث فرهنگی و تاریخی خود، سعی کنند تا سهمی از این صنعت را به خود اختصاص دهند (پاپلی‌یزدی و سقایی، ۱۳۸۵: ۴). شاید به همین دلیل است که لوییس ترنر گردشگری را امید بخش‌ترین و پیچیده‌ترین صنعتی می‌داند که جهان سوم با آن روبه‌روست و معتقد است گردشگری بیشترین قابلیت را برای جانشینی دیگر صنایع درآمدزا دارد (Rayan, 1995: 256). تا آنجا که دانشمندان آن را گذرنامه‌ی توسعه بر می‌شمارند (زنگی‌آبادی، ۱۳۸۵: ۲). اهمیت گردشگری در کشورهای پیشرفته مثل فرانسه، چین و اسپانیا به حدی است که مسئولان در

گردشگری به عقیده WTO^۱ بزرگترین صنعت محسوب می‌شود (موحد، ۱۳۹۰: ۸۸). فعالیت‌های گردشگری به‌عنوان بخش چهارم فعالیت‌های انسان پس از کشاورزی، صنعت و خدمات محسوب می‌شود و کارشناسان پیش‌بینی می‌کنند در سال ۲۰۲۰ میلادی به‌عنوان سودآورترین صنعت جهان درآید، به‌طوری‌که از آن به عنوان صادرات نامرئی نام می‌برند (نجفی، ۲۰۰۹: ۲). رشد صنعت توریسم در دو دهه گذشته معادل ۷۰ درصد برآورد شده است. این حجم عظیم

۱- این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی مولف در دانشگاه گلستان است.

*نویسنده مسئول: alinajafi_1159@yahoo.com

۲- سازمان گردشگری جهانی

۱۳۸۳: ۶۶؛ کردی، ۱۳۸۱: ۴۱). سه بُعد اصلی توریسم عبارت از: سرمایه، مدیریت و فناوری می باشند و دو رکن فرعی آن نیز عوامل طبیعی و مجموعه میراث فرهنگی هستند. در میان عوامل شکل دهنده تشکیلات و ساختار توریسم، وجود سرمایه عامل اصلی توسعه گردشگری است و فناوری مناسب نیز به عنوان یک زیرساخت جریان گردشگری را متحول می‌سازد. (پاپلی و سقایی، ۱۳۸۵: ۶۴؛ عبدالملکی، ۱۳۸۷: ۱۹).

صنعت گردشگری با توسعه اولین مراکز اقامتی - تجاری برای گردشگران شروع به ایجاد تغییرات جدید در مقصد می کند و با رشد سریع باعث مهاجرت پذیری می گردد. سپس مالکان املاک، تاجران محلی و سرمایه‌گذاران بومی و غیر بومی از توسعه گردشگری استقبال خواهند نمود و با سرمایه گذاری در این بخش باعث گسترش گردشگری می شوند (دهستانی، ۱۳۸۳: ۳۲). در زمینه توسعه گردشگری چهار دیدگاه مطرح است که به اختصار به آن‌ها می‌پردازیم:

- دیدگاه حمایتی مثبت: این دیدگاه در دهه ۱۹۶۰ میلادی معتقد به توسعه هر چه بیشتر تأسیسات و امکانات جلب جهانگرد و گردشگر بود. در این دیدگاه، دولت نباید در امور اجرایی دخالت کند بلکه باید با تسویب و اتخاذ سیاست‌ها و قانون‌هایی از توسعه گردشگری حمایت نماید (نوری کرمانی، ۱۳۸۸: ۳).

- دیدگاه نظارتی: در دهه ۱۹۷۰ میلادی نظریات سیاستمداران چپگرا در تقابل با اندیشه توسعه آزاد جهانگردی، به نقش نظارتی دولت‌ها تأکید کرده‌اند.

- دیدگاه سازگاری: در دهه ۱۹۸۰ میلادی، دولت‌ها کوشیدند با انتخاب سیاست‌های مناسب گردشگری برای کشور خود، نوعی سازگاری و تطبیق میان مصالح جمعی و توسعه گردشگری ایجاد کنند و به جای محدود ساختن گردشگری، توسعه آن را با مصالح و منافع کشور هماهنگ سازند. در این دیدگاه، توسعه پایدار گردشگری راهنمای عمل مدیران بود (Inskip, 1991: 287؛ سیدی، ۱۳۹۰: ۲۷).

- دیدگاه دانش مدار: از دهه ۱۹۸۰ میلادی به بعد رویکردهای عملی به گردشگری، جایگزین دیدگاه‌های سیاسی و اقتصادی شد. در این دیدگاه، تصمیم‌های

ایجاد زیرساخت‌ها و جاذبه‌های جدید توریستی و معرفی سایت‌های توریستی خود با یکدیگر رقابت می‌کنند (دیناری، ۱۳۸۴: ۱۴۱).

امروزه هوای آلوده‌ی جوامع صنعتی جمعیت شهر را به فرار و گریز وا می‌دارد و خانواده‌ها به سینه‌ی کوهستان‌ها و یا پهنه آب‌ها پناه می‌آورند. دو ناحیه مشخص و ممتاز ساحلی و کوهستانی می‌تواند مکان مناسبی فارغ از سر و صدا و مزاحمت‌های زندگی شهری، برای گذران اوقات فراغت و استراحت محسوب شوند (Richards, 2000: 225؛ حیدری، ۱۳۸۷: ۴۲).

در کشورمان ایران، علیرغم تمام ظرفیت‌های محیطی، متأسفانه گردشگری مورد توجه قرار نگرفته است و نتوانست به یک منبع مهم درآمد ارزی مبدل شود؛ بنابراین توجه بیش از پیش مسئولان و برنامه‌ریزان به توسعه گردشگری به ویژه در روستاهای ساحلی که دارای محیط آرام و زیبایی هستند، امری ضروری و اجتناب ناپذیر است؛ از اینرو این تحقیق سعی دارد تا با شناسایی و بررسی قابلیت‌های بالقوه و بالفعل توریستی و همچنین شناخت چالش‌های گوناگون فراروی توسعه گردشگری روستایی در ساحل دریای خزر در راستای توسعه گردشگری روستایی گام مهمی بردارد. در این راستا تحقیق حاضر، می‌کوشد تا به پرسش‌های اصلی زیر پاسخ دهد:

- مهمترین چالش‌های توسعه گردشگری ساحلی چه می‌باشند؟
- مهمترین نقاط قوت و فرصت‌ها برای توسعه گردشگری روستاهای ساحلی چه می‌باشند؟

مروری بر ادبیات و پیشینه تحقیق

توریسم به مجموعه فعالیت‌ها و اقداماتی گفته می‌شود که به شکلی مرتبط با فرد گردشگر صورت می‌گیرد، به همراه کلیه فعالیت‌هایی که گردشگران در هنگام مسافرت به مکانی خارج از محل سکونت‌شان انجام می‌دهند؛ بنابراین ویژگی اصلی توریسم این است که در درجه اول، به سفری اطلاق می‌شود که دور از خانه یا محل کار است، و دوم، اقامت کوتاه مدتی است که گاهی بدون توقف شبانه باشد (دخیلی کهنمویی،

این عمل، به ویژه باعث تقویت غرور و همبستگی جامعه میزبان و افزایش حد تحمل آنان در برابر فرهنگ‌های دیگر می‌شود (Lowch, 2001: 871).

همچنین از پیامدهای مثبت توسعه گردشگری در زمینه زیست‌محیطی می‌توان به افزایش گرایش‌های زیباشناختی و بهره‌مندی معنوی از شگفتی‌های جهان طبیعت، اختصاص بخشی از درآمدهای گردشگری به محافظت از جذابیت‌های طبیعی، حفظ منابع طبیعی و ایجاد پارک‌های ملی، بهبود سیستم‌های مدیریت ضایعات و ترویج حساسیت و آگاهی نسبت به سیستم‌های اکولوژیکی اشاره کرد (Gunn and Var, 2002: 77). متأسفانه گسترش بی‌رویه گردشگری در صورت عدم برنامه ریزی دارای پیامدهای منفی زیادی است که به ۳ بخش عمده زیر تقسیم می‌شود (Rosanna Nrayan, 2002: 28).

- مصرف بی‌رویه منابع

- رفتارهای نامناسب ساکنان و گردشگران در قبال محیط زیست

- آلودگی‌های آب، خاک، صوتی، هوا

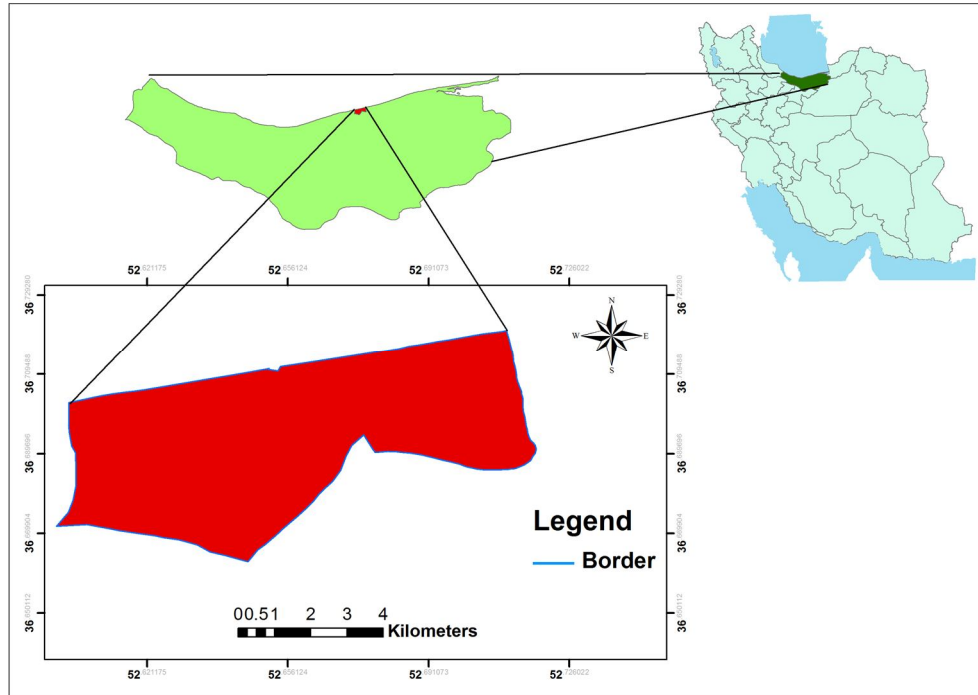
محدوده و قلمرو پژوهش

شهرستان بابلسر در شمال استان مازندران و بر روی جلگه پست و ساحلی جنوب دریای خزر قرار دارد. بابلسر در ۵۲ درجه و ۳۷ دقیقه و ۵۰ ثانیه طول جغرافیائی شرقی و ۳۶ درجه و ۴۰ دقیقه و ۱۵ ثانیه عرض جغرافیائی شمالی واقع است. این شهرستان از شمال به دریای خزر، از جنوب به شهرستان بابل، از شرق به شهرستان جویبار و از غرب به شهرستان محمودآباد محدود است (وزارت کشور، دفتر تقسیمات کشوری، ۱۳۹۰) و به دلیل، واقع شدن در مسیر جاده ساحلی استان مازندران، چشم اندازه‌های بی نظیر طبیعی، جاذبه‌های گردشگری و وجود روستاها و شهرک‌های ساحلی زیبا از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است (مه‌دیان، ۱۳۹۱: ۴۹).

سیاسی درباره توسعه گردشگری، بر مبنای تحقیقات و پروژه‌های عملی، اتخاذ و خط‌مشی‌های منطقی با تأسیس دانشکده‌ها و پژوهشکده‌های گردشگری و توسعه تحقیقات گردشگری مورد تأکید بسیار قرار گرفت (موسی دخت، ۱۳۸۹: ۱۷).

امروزه طبقه بندی‌های مختلفی از آثار توریسم به چشم می‌خورد که یکی از رایج‌ترین آن‌ها، در سه بُعد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست محیطی مورد توجه است (نجفی کانی، ۱۳۸۸: ۱۲۳-۱۲۱).

آثار اقتصادی توسعه گردشگری چندگانه است. مهم‌ترین اثر توسعه‌ی این صنعت، ایجاد اشتغال و درآمد است (کازمی، ۱۳۸۷: ۹۷) و نتایج تحقیقات متعدد مؤید این است که گردشگری به کاهش بیکاری و کسب درآمد منتهی می‌گردد (Doswell, 1997: 423). اگر چه آثار مثبت اقتصادی توسعه گردشگری انکار ناپذیر است، ولی جذابیت این آثار نباید ما را از توجه به تبعات منفی گسترش بی‌رویه این صنعت باز دارد. به موازات رشد توریسم، رفتارها و طرز برخوردهای ساکنان بومی کشور نسبت به توریسم تغییر می‌کند. قیمت زمین به علت ایجاد تأسیسات و امکانات توریستی افزایش پیدا می‌کند و به جای بهره‌گیری از زمین و ملک برای احداث مدارس، بیمارستان‌ها، فضای سبز و ...، تأسیس هتل‌ها و تسهیلات توریستی در اولویت قرار می‌گیرد (Aykaç, 2005: 19؛ زاهدی، ۱۳۸۵: ۴۲؛ رضوانی، ۱۳۸۷: ۵۲). علاوه بر موارد مذکور، گردشگری در نظام ارزش‌های افراد و جامعه، الگوی رفتاری، ساختارهای اجتماعی، سبک و کیفیت زندگی جامعه میزبان و گردشگران تأثیرگذار است (Hall and Page, 2001: 126). معمولاً ساکنان محلی به گونه‌ای از منافع فرهنگی توسعه گردشگری بهره‌مند می‌شوند. گردشگری فرهنگ جامعه میزبان را به سایر جوامع و فرهنگ‌ها معرفی می‌کند. به بیان دیگر فرصتی برای ساکنان ایجاد می‌کند تا فرهنگ خود را به طور مستقیم و بدون واسطه و به شکل واقعی به علاقمندان عرضه کنند.

نقشه ۱: موقعیت جغرافیایی شهرستان بابل

ضعف فراروی توسعه توریسم در روستاهای ساحلی از تحلیل همبستگی کای اسکوتر و آزمون تحلیل عاملی استفاده گردید؛ همان طوری که در جدول زیر مشاهده می‌گردد نتایج حاصله، حاکی از آن است که قابلیت‌ها و جاذبه‌های طبیعی و انسانی شهر بابل، یعنی وجود چشم‌اندازهای طبیعی زیبا، شبکه ارتباطی مناسب، داشتن محیط آرام و بدون سرو صدا، ایجاد فضاهای تفریحی مانند پارک و...، تأمین امنیت اجتماعی برای مسافران، وجود بازارچه ساحلی و پارکینگ را در سطح ۹۹ درصد معناداری را نشان می‌دهند. اما سرمایه‌گذاری بخش خصوصی جهت ایجاد هتل و مهمانسرا و...، ایجاد طرح سالم سازی دریا و مکانی جهت شنا، ایمنی بهنگام قایقرانی و توسعه مراکز بهداشتی و خدماتی عدم معناداری را نشان می‌دهند. به عبارت دیگر مؤلفه‌های مذکور جهت توسعه توریسم در شهر بابل تأثیر مطلوبی نداشته‌اند. بر این اساس باید اذعان داشت که موارد یاد شده تاکنون از سوی مسئولان و مدیران محلی مغفول ماند، که باید بیش از پیش مورد توجه ویژه قرار گیرد.

روش شناسی تحقیق

نوع تحقیق کاربردی و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی می‌باشد. در تحقیق حاضر جامعه آماری از بین خانوارهای ساکن در روستاهای ساحلی و کارشناسان بخش گردشگری و گردشگران می‌باشند. سپس با استفاده از فرمول کوکران ۲۰۰ نفر به‌عنوان جامعه نمونه انتخاب شدند. پرسش‌های مورد بررسی در این تحقیق در طیف لیکرت و به صورت پنج درجه‌ای (خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد) تنظیم گردید. پایایی ابزار تحقیق نیز با استفاده از ضریب آلفای کرون باخ برای مؤلفه‌های مورد بررسی تحقیق برابر با ۷۶ درصد بدست آمده است. تعداد نمونه‌ها به صورت تصادفی ساده/سیستماتیک انتخاب شدند که بعد از سنجش با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS و با استفاده از آزمون‌های تحلیل همبستگی و تحلیل عاملی مؤلفه‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

نتایج و بحث

به‌منظور سنجش داده‌ها برای تبیین نقاط قوت و

جدول ۱: بررسی رابطه میزان تأثیر مؤلفه‌های طبیعی و انسانی با توسعه توریسم در روستاهای ساحلی با استفاده از آزمون کای اسکوئر

نتیجه		معناداری	درجه آزادی	کای اسکوئر	متغیر
رد	تأیید				
-		۰/۰۰۰ (**)	۳	۶۹/۶۶	چشم اندازهای طبیعی زیبا
-		۰/۰۰۰ (**)	۴	۷۷/۲۵	شبکه ارتباطی مناسب
-		۰/۰۰۰ (**)	۴	۷۹/۵۲	داشتن محیط آرام و بدون سروصدا
-	-	۰/۲۶۵ (NS)	۴	۵/۲۲	سرمایه گذاری بخش خصوصی جهت ایجاد هتل و...
-		۰/۰۰۰ (**)	۴	۳۹/۴۱	ایجاد فضاهای تفریحی مانند پارک و...
-	-	۰/۰۶۹ (NS)	۴	۳۲/۵۰	ایجاد طرح سالم سازی دریا و مکانی جهت شنا
-	-	۰/۰۷۱ (NS)	۴	۳۴/۷۹	ایمنی هنگام قایقرانی
-	-	۰/۱۲۱ (NS)	۴	۵۰/۷۲	توسعه مراکز بهداشتی و خدماتی
-		۰/۰۰۰ (***)	۴	۵۱/۷۵	تأمین امنیت اجتماعی برای مسافران
-		۰/۰۰۰ (***)	۴	۶۰/۲۰	وجود بازارچه ساحلی به همراه پارکینگ

** معناداری در سطح ۹۹٪ (NS): عدم معناداری؛ یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

جدول ۲: بررسی رابطه نقاط ضعف و چالش برای جذب گردشگر در شهر بابلسر با استفاده از آزمون کای اسکوئر

نتیجه		معناداری	درجه آزادی	کای اسکوئر	متغیر
رد	تأیید				
-	✓	۰/۰۰۰ (**)	۴	۲۴/۴۱	نامناسب بودن امکانات و تجهیزات بهداشتی و خدماتی
-	✓	۰/۰۰۰ (**)	۴	۲۳/۲۵	نامناسب بودن تأسیسات و ورزشی و تفریحی
-	✓	۰/۰۰۰ (**)	۴	۶۲/۳۳	نامناسب بودن امکانات اقامتی و رفاهی (کمپ، هتل و رستوران و...)
-	✓	۰/۰۰۰ (**)	۴	۲۳/۲۲	تعارض میان فرهنگ گردشگران و مردم منطقه
-	✓	۰/۰۰۳ (**)	۴	۱۶/۳۲	عدم ایمنی در ساحل دریا جهت قایقرانی و شنا و...
-	✓	۰/۰۰۸ (**)	۴	۱۳/۹۱	نامناسب بودن شرایط محیطی مثل رطوبت بالای هوا و ...
-	-	۰/۰۷۱ (NS)	۴	۱۷/۷۶	عدم امنیت اجتماعی در منطقه برای گردشگران
-	✓	۰/۰۰۰ (**)	۴	۵۸/۷۷	عدم وجود امکانات رفاهی جهت شنا و استحمام
-	✓	۰/۰۰۵ (**)	۴	۱۴/۹۶	عدم آموزش افراد منطقه در نحوه برخورد با گردشگران

** معناداری در سطح ۹۹٪ (NS): عدم معناداری؛ مآخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

برخورد با گردشگران در سطح ۹۹ درصد معناداری را نشان می‌دهد و مهمترین چالش فراروی توسعه توریسم محسوب می‌شوند؛ اما مولفه‌ی پائین بودن امنیت در منطقه برای گردشگران عدم معناداری را نشان می‌دهد. به بیان دیگر مولفه مذکور چالش جدی پیش روی توریسم محسوب نمی‌گردد (جدول ۲).

نتایج حاصل از آزمون کای اسکوئر مبین آن است که نامناسب بودن امکانات بهداشتی و خدماتی، نامناسب بودن تأسیسات ورزشی و تفریحی، نامناسب بودن امکانات اقامتی و رفاهی، تعارض میان فرهنگ گردشگران و مردم منطقه، عدم ایمنی جهت قایقرانی و شنا، نامناسب بودن شرایط محیطی، عدم وجود امکانات جهت شنا و عدم آموزش افراد منطقه در نحوه

جدول ۳: بررسی رابطه نقاط ضعف مولفه‌های موثر بر اکوتوریسم از نظر جامعه میزبان با استفاده از آزمون کای اسکوئر

نتیجه		معناداری	درجه آزادی	کای اسکوئر	متغیر
رد	تأیید				
-	✓	۰/۰۰۰ (**)	۴	۱۲۵/۱۵	نامناسب بودن تسهیلات و تجهیزات اقامتی و رفاهی
-	✓	۰/۰۰۰ (**)	۴	۴۵/۷۶	نامناسب بودن تسهیلات بهداشتی و خدماتی
-	✓	۰/۰۰۰ (**)	۴	۵۵/۲۲	نامناسب بودن تأسیسات و تجهیزات تفریحی و ورزشی
-	✓	۰/۰۰۰ (**)	۴	۵۳/۷۵	عدم وجود نیروهای متخصص و آموزش دیده
-	✓	۰/۰۰۰ (**)	۴	۶۹/۵۳	عدم وجود برنامه ریزی و سرمایه گذاری دولتی
-	✓	۰/۰۰۴ (**)	۴	۱۰۰/۲۳	پسروی و پیشروی ادواری دریا و تخریب امکانات و تسهیلات ساحلی
-	✓	۰/۰۰۰ (**)	۳	۵۲/۲۷	افزایش امکانات گردشگری در مراکز گردشگری رقیب
-	✓	۰/۰۰۰ (**)	۴	۴۰/۷۶	ناآشنایی سرمایه گذاران با ظرفیت‌های گردشگری
-	✓	۰/۰۰۱ (**)	۴	۲۹/۲۵	آشفتگی فضاهای کالبدی شکل گرفته روستایی

✓ معناداری در سطح ۹۹٪: مآخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

چالش‌های توسعه گردشگری طراحی گردید (نجفی کانی، ۱۳۸۷: ۱۴۳، پاپلی یزدی، ۱۳۸۱: ۴۹). به‌منظور آگاهی از چالش‌های توسعه گردشگری تعداد ۱۵ پرسش طرح شد و در قالب طیف لیکرت و به صورت پنج گزینه ای (رتبه ۱ خیلی کم رتبه ۲ کم رتبه ۳ تا حدودی رتبه ۴ زیاد رتبه ۵ خیلی زیاد) خانوارهای روستایی و مسئولان در ناحیه مورد مطالعه مورد سنجش و آزمون قرار گرفتند. میانگین رتبه‌ای هر یک از پرسش‌ها طرح شده اهمیت هر یک از مؤلفه‌ها را به عنوان موانع و چالش فراروی توسعه توریسم در روستاهای ساحلی نشان می‌دهد (جدول ۴).

بر اساس یافته‌های حاصل از تحلیل عاملی مقدار Kaiser Meyer Olkin (KMO) توسعه توریسم برابر با ۰/۷۶۸ و مقدار بارتلت ان برابر با ۱۶۳۳/۱۲۱ می باشد و سطح معناداری ۹۹ درصدی را نشان می دهند. و این نتیجه حاکی از همبستگی کامل متغیرهای وارد شده برای تحلیل عاملی است. به عبارت دیگر داده‌ها برای تحلیل عاملی کفایت می‌کنند (جدول ۵).

همان‌طوری که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، نتایج حاصل از آزمون کای اسکوئر حاکی از آن است که نامناسب بودن تسهیلات اقامتی و رفاهی، نامناسب بودن تسهیلات بهداشتی و خدماتی، نامناسب بودن تأسیسات تفریحی و ورزشی، عدم وجود نیروهای متخصص و آموزش دیده، عدم وجود برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری دولتی، پسروی و پیشروی ادواری دریا، افزایش امکانات گردشگری در مراکز گردشگری رقیب و آشفتگی فضاهای کالبدی شکل گرفته روستایی با سطح اطمینان ۹۹ درصد با توسعه توریسم رابطه معناداری دارند و به عنوان ضعف‌های عمده جهت توسعه توریسم محسوب می‌شوند.

بررسی چالش‌های توسعه توریسم در روستاهای ساحلی با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی: از دهه ۱۹۹۰ به بعد نگرش سیستمی بر توسعه پایدار گردشگری حاکم شد. براین اساس در تحقیق حاضر مؤلفه‌های زیست محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مورد توجه قرار گرفت و بر مبنای آن شاخص‌های زیر به‌منظور اندازه‌گیری و سنجش

جدول ۴: بررسی نقاط ضعف و تهدیدها فراروی توسعه توریسم در روستاهای ساحلی

ردیف	چالش‌ها	مجموع وزن‌ها	میانگین رتبه‌ای
۱	کمبود زیرساخت‌های مناسب در روستاهای ساحلی مثل اقامتگاه‌ها، رستوران، سایت‌های تفریحی، محل شنا و...	۹۲۵	۴/۶۲
۲	عدم وجود امکانات کافی برای ورزش‌های ساحلی	۸۷۹	۴/۳۹
۳	از بین رفتن فرهنگ و آداب و رسوم محلی	۵۲۶	۲/۶۳
۴	آلودگی آب‌های ساحل در نزدیکی روستاها به دلیل فعالیت‌های کشاورزی	۴۲۵	۲/۱۲
۵	تخریب اراضی کشاورزی و مزارع	۴۶۶	۲/۳۳
۶	عدم نظارت کافی مسئولان امنیتی و پلیس	۷۸۵	۳/۹۲
۷	افزایش آلودگی هوا، آب و صوتی در ناحیه مورد مطالعه	۴۸۹	۲/۴۴
۸	کمبود امکانات بهداشتی و درمانی	۹۵۶	۴/۷۸
۹	نبود مکان مجزا جهت پیاده‌روی و دوچرخه سواری، پارک	۸۵۸	۴/۲۹
۱۰	افزایش تخلفات اجتماعی و بزهکاری با ورود گردشگران در این نواحی	۴۹۸	۲/۴۹
۱۱	خدمات رسانی نامناسب سازمان ذیربط به ویژه سازمان گردشگری	۹۰۵	۴/۵۲
۱۲	شبکه حمل و نقل جاده ای نامناسب	۸۴۷	۴/۲۳
۱۳	عدم طراحی محل شنا در فصول گرم در نزدیکی روستاهای ساحلی	۶۸۹	۳/۴۴
۱۴	افزایش قیمت زمین	۷۸۹	۳/۹۴
۱۵	رشد بورس بازی آن به دلیل هجوم سرمایه‌گذاران در این ناحیه	۷۸۵	۳/۹۲

میانگین رتبه‌ها برای هر مولفه‌ها در طیف لیکرت: (رتبه ۱ خیلی کم رتبه ۲ کم رتبه ۳ تا حدودی رتبه ۴ زیاد رتبه ۵ خیلی زیاد) ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

جدول ۵: مقدار KMO و آزمون بارتلت

Sig	Bart let test	KMO	تحلیل عاملی
۰/۰۰۱	۱۶۳۳/۱۲۱	۰/۷۶۸	چالش‌های توسعه

جدول ۶: عوامل استخراج شده از تحلیل عاملی

عامل‌ها	مقدار ویژه	درصد واریانس مقدار ویژه	درصد واریانس جمعی
چالش‌های زیرساختی	۷/۲۱	۲۸/۱۸	۲۸/۱۸
چالش‌های بهداشتی و زیست محیطی	۵/۲۸	۱۷/۲۸	۴۵/۴۶
چالش‌های اجتماعی و فرهنگی	۴/۱۲	۱۴/۷۶	۶۰/۲۲
چالش‌های اقتصادی	۳/۱۴	۱۲/۱۹	۷۲/۴۱

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

به عبارت دیگر شبکه حمل و نقل جاده ای نامناسب، کمبود زیرساخت‌های مناسب در روستاهای ساحلی مثل اقامتگاه‌ها، رستوران، سایت‌های تفریحی، محل شنا، عدم وجود امکانات کافی برای ورزش‌های ساحلی و... به عنوان چالش‌های زیرساختی محسوب می‌شوند و همچنین تخریب اراضی کشاورزی و مزارع، کمبود امکانات بهداشتی و درمانی، آلودگی آب، هوا و صوتی و... به عنوان مهمترین چالش‌های بهداشتی و محیطی در روستاهای ساحلی محسوب می‌شوند. علاوه

اولویت بندی چالش‌های توسعه توریسم در روستاهای ساحلی: همان طوری که در جدول ۶ مشاهده می‌شود چالش‌های توسعه توریسم در روستاهای ساحلی به ۴ عامل اصلی دسته بندی شده‌اند. در این بین چالش‌های زیرساختی با مقدار ویژه ۷/۲۱ و ۲۸/۱۸ درصد واریانس مقدار ویژه به عنوان مهم ترین چالش محسوب می‌گردد و بعد از آن چالش‌های بهداشتی و زیست محیطی با ۱۷/۲۸ درصد از واریانس مقدار ویژه به عنوان دومین عامل می باشد.

وضعیت قرارگیری مجموعه متغیرهای مرتبط با موضوع تحقیق یعنی چالش‌های توسعه توریسم در روستاهای ساحلی، با توجه به عوامل استخراج شده با فرض واقع شدن متغیرهای دارای بارعاملی بزرگتر از ۰/۵، پس از چرخش عامل‌ها به روش واریامکس و نام گذاری عامل‌ها، در نهایت از ۱۵ متغیر وارد شده در تحلیل عاملی اکتشافی ۱۲ متغیر با بارعاملی بالای ۰/۵ در عامل‌های مورد نظر طبقه‌بندی شده‌اند (جدول ۷).

بر موارد مذکور چالش‌های اجتماعی و فرهنگی با ۱۴/۷۶ درصد از واریانس، چالش‌های اقتصادی با ۱۲/۱۹ درصد از واریانس مقدار ویژه در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که با توجه به نظرات کارشناسان و روستاییان، مؤلفه‌های بررسی شده در مجموع ۷۲/۴۱ درصد از واریانس کل موانع توسعه توریسم در روستاهای ساحلی محسوب می‌شوند و حدود ۲۷/۵۹ درصد باقیمانده مربوط به عواملی هستند که در این تحقیق بررسی نشده‌اند.

جدول ۷: تعیین چالش‌های عمده به عنوان نقاط ضعف و تهدیدها فراروی توسعه توریسم با گویه‌ها و بار عاملی مربوطه

ردیف	نام عامل	متغیرها	بارعاملی
۱	چالش‌های زیرساختی	کمبود زیرساخت‌های مناسب در روستاهای ساحلی مثل اقامتگاهها، رستوران، سایت‌های تفریحی، محل شنا و...	۰/۸۴
		عدم وجود امکانات کافی برای ورزش‌های ساحلی	۰/۷۶
		شبکه حمل و نقل جاده‌ای نامناسب	۰/۷۱
		نبود مکان مجزا جهت پیاده‌روی و دوچرخه سواری، پارک	۰/۶۳
۲	چالش‌های بهداشتی و زیست محیطی	تخریب اراضی کشاورزی و مزارع	۰/۷۵
		کمبود امکانات بهداشتی و درمانی	۰/۷۱
		آلودگی آب‌های ساحل در نزدیکی روستاها به دلیل فعالیت‌های کشاورزی	۰/۶۲
		افزایش آلودگی هوا، آب و صوتی در ناحیه مورد مطالعه	۰/۵۳
۳	چالش‌های اجتماعی و فرهنگی	افزایش تخلفات اجتماعی و بزهکاری با ورود گردشگران در این نواحی	۰/۶۸
		از بین رفتن فرهنگ و آداب و رسوم محلی	۰/۶۱
		افزایش قیمت زمین و مسکن	۰/۶۷
۴	چالش‌های اقتصادی	رشد بورس بازی املاک به دلیل هجوم سرمایه‌گذاران در این ناحیه	۰/۵۶

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

نقاط قوت و فرصت‌های توسعه گردشگری تعداد ۱۳ پرسش مطرح شد و در قالب طیف لیکرت و به صورت پنج گزینه‌ای (رتبه ۱ خیلی کم رتبه ۲ کم رتبه ۳ تا حدودی رتبه ۴ زیاد رتبه ۵ خیلی زیاد) خانوارهای روستایی و مسئولان در ناحیه مورد مطالعه مورد سنجش و آزمون قرار گرفتند. میانگین رتبه ای هر یک از پرسش‌ها طرح شده اهمیت هر یک از مؤلفه‌ها را به عنوان نقاط قوت و فرصت فراروی توسعه توریسم در روستاهای ساحلی نشان می‌دهد (جدول ۸).

بررسی نقاط قوت و فرصت‌ها توسعه توریسم در روستاهای ساحلی با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی: شمال ایران حدود ۷۰۰ کیلومتر مرز ساحلی بوده و ساحل خزر مامن تابستانی اغلب گردشگران ایران به ویژه مردم شهر تهران است. ترکیبی آرمانی از ساحل دریا، کوهستان و جنگل در این منطقه موجب شده است که اصلی ترین قطب سیاحتی ایران در این منطقه شکل گیرد (نجفی کانی، ۲۰۰۹: ۸) از این رو توانمندسازی جاذبه‌های توریستی و استفاده از منابع موجود و همچنین حفظ چشم اندازها و ذخایر طبیعی امری مهم و ضروری است. بمنظور آگاهی از

جدول ۸: بررسی نقاط قوت و فرصت‌ها فراروی توسعه توریسم در روستاهای ساحلی

ردیف	فرصت‌ها	مجموع وزن‌ها	میانگی رتبه ای
۱	استفاده از چشم‌اندازهای طبیعی	۹۵۲	۴/۷۶
۲	استفاده از مناظر ساحل ماسه ای، زیبا و تمیز	۹۶۱	۴/۸۰
۳	امکانات و تجهیزات رفاهی مناسب	۴۵۱	۲/۲۵
۴	داشتن محیط آرام و بدون سر و صدا	۸۵۹	۴/۲۹
۵	افزایش انگیزه جوانان جهت سکونت و اشتغال در روستا	۶۵۸	۳/۲۹
۶	جاذبه‌های فرهنگی و صنایع دستی	۷۸۹	۳/۹۴
۷	وجود مراکز اطلاع‌رسانی برای گردشگران	۳۹۸	۱/۹۹
۸	افزایش سطح آگاهی و دانش عمومی	۴۸۴	۲/۴۲
۹	ایجاد فرصت‌های شغلی جدید	۸۷۵	۳/۳۷
۱۰	افزایش درآمد روستاییان	۸۵۲	۴/۲۶
۱۱	علاقمندی فراوان مدیران محلی به فرهنگ توسعه و اشتغال‌زایی از طریق توسعه توریسم	۴۵۹	۲/۲۹
۱۲	وجود مسکن ارزان جهت اقامت	۴۹۸	۲/۴۹
۱۳	ارائه غذاهای سنتی و محلی	۵۶۸	۲/۸۴

میانگین رتبه‌ها برای هر مولفه‌ها در طیف لیکرت: (رتبه ۱ خیلی کم رتبه ۲ کم رتبه ۳ تا حدودی رتبه ۴ زیاد رتبه ۵ خیلی زیاد)

معناداری ۹۹ درصدی را نشان می‌دهند. و این نتیجه حاکی از همبستگی کامل متغیرهای وارد شده برای تحلیل عاملی است (جدول ۹).

بر اساس یافته‌های حاصل از تحلیل عاملی مقدار KMO چالش‌های توسعه پایدار برابر با ۰/۷۴۱ و مقدار بارتلت آن برابر با ۱۵۲۳/۱۲۵ می‌باشد و سطح

جدول ۹: مقدار KMO و آزمون بارتلت

Sig	Bart let test	KMO	تحلیل عاملی
۰/۰۰۶	۱۵۲۳/۱۲۵	۰/۷۴۱	نقاط قوت و فرصت‌ها فراروی توسعه توریسم در روستاهای ساحلی

جدول ۱۰: عوامل استخراج شده از تحلیل عاملی

عامل‌ها	مقدار ویژه	درصد واریانس مقدار ویژه	درصد واریانس تجمعی
پتانسیل‌ها و فرصت‌های محیطی	۶/۲۲	۲۷/۱۶	۲۷/۱۸
پتانسیل‌ها و فرصت‌های اقتصادی	۴/۲۷	۲۴/۲۵	۵۱/۴۱
پتانسیل‌ها و فرصت‌های اجتماعی و فرهنگی	۲/۱۱	۱۱/۷۶	۶۳/۱۷
پتانسیل‌ها و فرصت‌های زیرساختی	۱/۱۶	۷/۱۹	۷۰/۳۶

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

درصد واریانس مقدار ویژه به‌عنوان مهم‌ترین فرصت‌ها محسوب می‌گردد و بعد از آن فرصت‌های اقتصادی با ۲۴/۲۵ درصد از واریانس مقدار ویژه به‌عنوان دومین عامل می‌باشد.

علاوه بر آن پتانسیل‌ها و فرصت‌های اجتماعی و فرهنگی با ۱۱/۷۶ درصد از واریانس، فرصت‌های زیرساختی با ۷/۱۹ درصد از واریانس مقدار ویژه در

اولویت بندی نقاط قوت و فرصت پیش روی توسعه توریسم در روستاهای ساحلی: همان‌طوری که در جدول ۱۰ مشاهده می‌شود فرصت‌های توسعه توریسم در روستاهای ساحلی به ۴ عامل اصلی دسته‌بندی شده‌اند که در مجموع ۷۰/۳۶ درصد از واریانس کل را طبقه‌بندی می‌کنند. در این بین پتانسیل‌ها و فرصت‌های محیطی و بهداشتی با ۲۷/۱۶

موضوع تحقیق یعنی پتانسیل‌ها و فرصت‌ها برای توسعه توریسم در روستاهای ساحلی، با توجه به عوامل استخراج شده با فرض واقع شدن متغیرهای دارای بارعاملی بزرگتر از ۰/۵، پس از چرخش عامل‌ها به روش واریماکس و نام گذاری عامل‌ها، در نهایت از ۱۳ متغیر وارد شده در تحلیل عاملی اکتشافی ۱۱ متغیر با بار عاملی بالای ۰/۵ در عامل‌های مورد نظر طبقه‌بندی شده‌اند (شکل ۱).

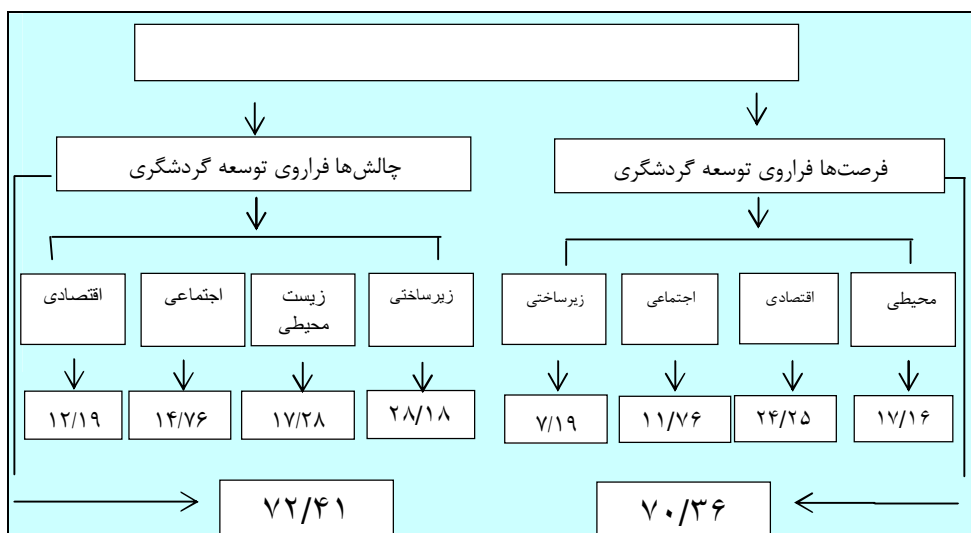
رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که مؤلفه‌های بررسی شده در مجموع ۷۰/۳۶ درصد از واریانس کل را به‌عنوان مهم‌ترین فرصت‌ها برای توسعه توریسم در روستاهای ساحلی نشان می‌دهند و حدود ۳۰ درصد باقیمانده مربوط به عواملی هستند که در این تحقیق مورد شناسایی قرار نگرفتند.

همان‌طوری که در جدول ۱۱ مشاهده می‌شود وضعیت قرارگیری مجموعه متغیرهای مرتبط با

جدول ۱۱: تعیین نقاط قوت و فرصت‌ها فراروی توسعه توریسم با و گویه‌ها و بار عاملی مربوطه

بارعاملی	متغیرها	نام عامل	ردیف
۰/۸۹	استفاده از چشم‌اندازهای طبیعی	پتانسیل‌ها و فرصت‌های بهداشتی و محیطی	۱
۰/۷۶	استفاده از مناظر ساحل ماسه‌ای، زیبا و تمیز		
۰/۷۱	داشتن محیط آرام و بدون سر و صدا		
۰/۹۱	فرصت‌های شغلی جدید	پتانسیل‌ها و فرصت‌های اقتصادی	۲
۰/۷۴	افزایش درآمد روستاییان		
۰/۶۲	علاقمندی فراوان مدیران محلی به فرهنگ توسعه و اشتغال‌زایی از طریق توسعه توریسم		
۰/۷۸	جاذبه‌های فرهنگی و صنایع دستی	پتانسیل‌ها و فرصت‌های اجتماعی و فرهنگی	۳
۰/۶۹	افزایش انگیزه جوانان جهت سکونت و اشتغال در روستا		
۰/۶۱	افزایش سطح آگاهی و دانش عمومی جامعه میزبان		
۰/۷۱	امکانات و تجهیزات رفاهی مناسب	پتانسیل‌ها و فرصت‌های زیرساختی	۴
۰/۵۴	وجود مراکز اطلاع‌رسانی برای گردشگران		

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۳

شکل ۱: فرصت‌ها و چالش‌ها فراروی توسعه توریسم روستاهای ساحلی

نتیجه گیری و پیشنهادها

- تلاش مدیران محلی جهت ساماندهی کاربریها و جلوگیری از تغییرات مخرب کاربریهای اراضی در مناطق روستایی

- تقویت مشارکت بخش خصوصی و شهروندان در جهت رشد بخش‌های مختلف گردشگری روستایی

- حفاظت از منابع طبیعی از قبیل مناظر روستایی، مزارع و ساحل دست نخورده و جلوگیری از آسیب پذیری و آلودگی

- طراحی وبلاگ‌ها، سایت‌های مجازی گردشگری و توسعه برنامه‌های تبلیغاتی برای معرفی جاذبه‌های طبیعی و گردشگری در مناطق روستایی ساحلی

- ایجاد بازارهای روزانه و هفتگی صنایع دستی و تولیدات کشاورزی و همچنین غرفه‌های کالاهای فرهنگی در روزهای ورود گردشگران و بهره‌گیری از مراسم خاص و بازی‌های محلی جهت حفظ فرهنگ بومی منطقه و افزایش جاذبه‌های گردشگری.

گردشگری اگرچه می‌تواند باعث توسعه نواحی روستایی شود؛ اما در صورت عدم برنامه ریزی می‌تواند دارای پیامدهای زیانبار و جبران ناپذیری در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به خصوص در زمینه زیست محیطی گردد. از این رو این پژوهش سعی دارد با استفاده از آزمون تحلیل همبستگی و تحلیل عاملی به بررسی و شناخت دقیق چالش‌ها و فرصت‌ها در ناحیه مورد مطالعه بپردازد. مهم‌ترین چالش‌ها و همچنین فرصت‌ها در این پژوهش هرکدام به چهارعامل طبقه‌بندی شده‌اند تا این که مبتنی بر آن مسئولان و برنامه‌ریزان برای کاهش چالش‌ها و استفاده مطلوب از نقاط قوت در زمینه گسترش گردشگری روستاهای ساحلی گام اساسی بردارند. با توجه به یافته‌های تحقیق و بررسی نظرات و دیدگاه‌های روستائیان ساحل نشین و کارشناسان، راهکارهای زیر جهت توسعه گردشگری روستاهای ساحلی ارائه می‌گردد:

- ارائه خدمات به گردشگران در تمام فصول سال با ایجاد و بهبود زیرساخت‌های گردشگری در روستاهای ساحلی

- ایجاد کاربری‌های خدماتی از قبیل مراکز اطلاع‌رسانی، پارکینگ، سرویس‌های بهداشتی و ...

- توسعه مراکز بهداشتی و درمانی در نقاط و فواصل مناسب و ارائه خدمات به صورت شبانه‌روزی به گردشگران.

- مدیریت مواد زاید و تفکیک و دفن زباله‌ها در مکان مناسب

- رعایت اصول فنی و مهندسی بمنظور دفع بهداشتی فضلاب‌های خانگی در راستای کاهش آلودگی زیست محیطی.

- بهبود و گسترش فناوری اطلاعات (IT) در ناحیه مورد مطالعه

- طراحی سایت‌های مناسب گردشگری مثل مسیر دوچرخه سواری، ورزش ساحلی، پارکهای کودکان، محل مناسب شنا

منابع

۱. پاپلی یزدی، محمدحسین و مهدی سقایی، ۱۳۸۵. گردشگری، ماهیت و مفاهیم، انتشارات سمت، تهران.
۲. حیدری، رضا، ۱۳۸۷. مبانی برنامه‌ریزی صنعت گردشگری، انتشارات سمت، تهران.
۳. دخیلی کهنمویی، جواد، ۱۳۸۳. بررسی راهکارهای توسعه توریسم در آذربایجان شرقی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز.
۴. دیناری، اسماعیل، ۱۳۸۴. گردشگری شهری در ایران و جهان، انتشارات الیاس، چاپ اول.
۵. دهستانی، بهزاد، ۱۳۸۳. برنامه‌ریزی کالبدی گردشگری (مطالعه موردی: شهرستان آستارا)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
۶. رضوانی، محمدرضا، ۱۳۸۷. توسعه گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار، انتشارات دانشگاه تهران.
۷. زاهدی، شهرام، ۱۳۸۵. مبانی توریسم و اکوتوریسم پایدار، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
۸. زنگی‌آبادی، علی، ۱۳۸۵. تحلیل بازار گردشگری داخلی شهرستان اصفهان " مجله جغرافیا و توسعه. شماره ۴، ۱۵۶-۱۳۱

۱۹. نوری کرمانی، حسن، ۱۳۸۸. گردشگری شهری و پیوند آن با اکوتوریسم، مطالعه موردی: استان کردستان، مجله علمی - پژوهشی فضای جغرافیایی، دانشگاه آزاد اسلامی ابهر، شماره ۲۶. ۴۵-۵۸
20. Aykac, A. 2005. Contemporary patterns of labor transformation evidence from Turkish tourism industry. Dissertation for the degree Doctor, University of New York.
21. Doswell, R. 1997. Tourism: Effective Management makes Different Butterworth and Heinemann.
22. Gunn, C. and Var, T. 2002. Tourism planning: Concepts, Basics, Cases, Routledge, New York.
23. Hall, C. and Page, S. 2001. The Geography of Tourism and Recreation" Routledge,.
24. Inskip, I. 1991. Tourism planning, van Nosrat Reinhold.
25. Jepson, M.E. 2002. The Impact of Tourism on a natural resource Community: Cultural resistance in Corte Florida, University of Florida.
26. Low, Ch. 2001. Urban tourism: selected case studies, urban tourism project working paper No 1, department of geography, university of Sal ford.
27. Nrayan D. 2002. Impacts of Tourism on Economic and Demographic development in a rural Spanish pueblo, University of Central Oklahoma.
28. Najafi Kani, A. and Arekhi, S. 2014. The role of Tourism in Rural Areas Development with Emphasis on Hydrotherapy (Case study: Larijan District in Amol. Township). IJACS 261-267.
29. Richards, G. 2000. Tourism and the world of culture and Heritage, Tourism Research, Vol 25.
30. Rayan, Ch. 1995. Recreational tourism, a social science perspective, Routledge, Now York.
31. Rossana, G. 2007. Tourism and the city, opportunity for regeneration.
۹. سیدی، هاشم، ۱۳۹۰. امکان سنجی توسعه توریسم در شهرهای ییلاقی، موردی، شاندیز، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه گلستان.
۱۰. عبدالملکی، رضا، ۱۳۸۷. بررسی عوامل و جاذبه‌های گردشگری شهر همدان و نقش آن در تحولات این شهر " پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم تهران.
۱۱. کاظمی، محمد، ۱۳۸۷. مدیریت گردشگری، انتشارات سمت، تهران.
۱۲. کردی، محمود، ۱۳۸۱. برنامه‌ریزی توریسم شهری با تأکید بر توسعه پایدار (شهر تبریز)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
۱۳. مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰. نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن.
۱۴. موحد، علی و صدیقه دولت‌شاه، ۱۳۹۰. بررسی ظرفیت‌های گردشگری جهت توسعه گردشگری شهری خرم‌آباد، فصلنامه جغرافیا و آمایش سرزمین، دانشگاه گلستان، سال اول، شماره اول. ۸۷-۱۰۲
۱۵. موسی دخت، مریم، ۱۳۸۹. نقش گردشگری در توسعه پایدار روستاهای نواحی ساحلی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور گنبد.
۱۶. مهندسین مشاور بافت شهر، ۱۳۸۱. طرح راهبردی گردشگری منطقه طرقبه شاندیز، دفتر فنی استانداری خراسان رضوی .
۱۷. مهدیان، معصومه، ۱۳۹۱. بررسی و تحلیل روند گسترش کالبدی شهر بابلسر، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه گلستان.
۱۸. نجفی، علی اکبر، مطیعی لنگرودی، سید حسن و کبری نجفی، (۱۳۸۸)، امکان سنجی توسعه توریسم در مناطق روستایی با استفاده از مدل تحلیلی SWOT، فصلنامه انجمن جغرافیایی، شماره ۱۸: ۱۳۷-۱۲۱.